

اعجاز قرآن

درس سی و یکم

استاد: حجت الاسلام و المسلمین صادق نیا

آموزشیار: سرکار خانم حیدری

در دیدگاه آیت الله معرفت «اعجاز علمی»، (پس از اعجاز بیانی،) دومین وجه از وجوه اعجاز قرآن است. در دوران معاصر، اعجاز علمی قوآن، موافقین و مخالفینی دارد. در این درس، ابتدا اعجاز علمی را تعریف کرده و به بیان پیشینه این بحث، می پردازیم، سپس نظر آیت الله معرفت را درباره این وجه اعجاز، مطرح می نماییم و دلایل مخالفان آن را را ذکر کرده و جواب آیت الله معرفت به مخالفین را می آوریم. در پایان نیز دو تذکر درباره اعجاز علمی قرآن، بیان خواهد شد.

تعریف علم و اعجاز علمی :

یکی از ابعاد اعجاز قرآن، بُعد علمی آن است. مقصود از علم در اینجا علم اثباتی است؛ اعم از علوم طبیعی (مانند فیزیک، شیمی، زیست‌شناسی)، و علوم انسانی (مانند جامعه‌شناسی) یعنی مراد از علم در اینجا، علمی است که براساس روش مشاهده و تجربه حسّی پایه‌گذاری شده و در برابر علوم عقلی، نقلی و شهودی است.

مراد از اعجاز علمی قرآن، وجود آیاتی در آن است که نوعی رازگویی علمی است؛ یعنی مطلبی علمی را که قبل از نزول آیه، کسی از آن اطلاع نداشته، بیان می‌کند و ممکن است مدتها بعد از نزول، از سوی دانشمندان علوم تجربی کشف شود؛ این مطلب علمی به‌گونه‌ای است که با وسایل عادی بشر عصر نزول، قابل فهم و بیان نبوده‌است.

مبحث اعجاز علمی قرآن، از جهتی زیر مجموعه بحث اعجاز قرآن، و از منظر دیگر زیر مجموعه تفسیر علمی آن است، از این رو با مبانی اتخاذ شده در تفسیر علمی قرآن، ارتباط محکمی دارد و در آنجا روشن می‌شود که هدف اصلی قرآن،

هدایت انسان به سوی خداست و اشارات علمی آن از اهداف فرعی است که در راه خداشناسی و معادشناسی از آنها

استفاده می‌شود. نیز در مبحث تفسیر علمی، روشن می‌گردد که ظواهر قرآن همه علوم بشری را برنمی‌تابد تا از آن قابل

استخراج باشد. از طرفی تحمیل نظریه‌های علمی نیز بر قرآن جایز نیست، بلکه نوعی تفسیر به رأی و حرام است،

بنابراین، فقط می‌توانیم از شیوه استخدام علوم در فهم و تفسیر بهتر آیات قرآن استفاده کنیم. این مطلب در برخی موارد،

اعجاز علمی قرآن را نیز ثابت می‌کند.

پیشینه اعجاز علمی در آثار دانشمندان :

تفسیر علمی قرآن، هرچند از قرن چهارم و پنجم هجری قمری در آثار مکتوب بوعلی سینا دیده می شود و با فراز و نشیب‌هایی تا قرن حاضر ادامه یافته است ؛ اما بحث اعجاز علمی قرآن (که برگرفته از تفسیر علمی است)، تنها در قرن حاضر مورد توجه مسلمانان و غیر مسلمانان قرار گرفته است . برخی از کتابهای تألیف شده در این باره عبارت است از : معجزات القرآن فی وصف الکائنات و الاعجاز والطب الحديث (عبدالعزیز اسماعیل)، اعجاز قرآن از نظر علوم امروزی (یدالله نیازمند شیرازی)، اولین دانشگاه و آخرین پیامبر (سید رضا پاک نژاد)، الاسلام و الهیئه (هبة الدین شهرستانی)، الاعجاز العلمی فی القرآن الکریم (سامی محمدعلی)، الاعجاز العلمی فی الاسلام (محمد کامل عبدالصمد)، القرآن و العلم الحديث، الاعجاز العددي للقرآن الکریم، الله و العلم الحديث، اسرار و عجب و من الآيات العلمیه (عبدالرزاق نوفل)، والقرآن و العلم و القرآن والطب (احمد محمد سلیمان). در این میان برخی تفاسیر معاصر ؛ همچون تفسیر نمونه و طنطاوی نیز به صورت گسترده به موارد اعجاز علمی قرآن اشاره کرده اند . در میان خاورشناسان، موریس بوکای (در کتاب مقایسه‌ای میان تورات، انجیل، قرآن و علم)، از کسانی است که رویکردی مثبت به اشارات علمی قرآن داشته و در برخی موارد به صراحت، اذعان کرده که قرآن مطالبی علمی را بیان می‌کند که تا قرن‌ها بعد برای انسان ناشناخته بوده است.^۱

دیدگاه آیت الله معرفت در باره اعجاز علمی قرآن :

«اعجاز علمی قرآن» مربوط به اشاراتی است که از گوشه‌های سخن حق تعالی نمودار گشته و هدف اصلی آن نبوده است، زیرا قرآن کتاب هدایت است و هدف اصلی آن جهت بخشیدن به زندگی انسان و آموختن راه سعادت به او است. از این رو اگر گاه در قرآن به برخی اشارات علمی برمی‌خوریم، از آن جهت است که این سخن از منبع سرشار علم و حکمت الهی نشأت گرفته و از سرچشمه علم بی پایان حکایت دارد. « قُلْ أُنَزِّلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ

^۱. همان منبع

غَفُوراً رَحِيماً^۱ این یک امر طبیعی است که هر دانشمندی هر چند در غیر رشته تخصصی خود سخن بگوید، از لابه لای گفته‌هایش گاه تعبیری ادا می‌شود که حاکی از دانش و رشته تخصصی وی می‌باشد. همانند فقیهی که درباره یک موضوع معمولی سخن گوید، کسانی که با فقاہت آشنایی دارند از تعبیر وی در می‌یابند که صاحب سخن، فقیه می‌باشد، گر چه آن فقیه نخواهد که فقاہت خود را در سخنان خود نشان دهد. هم چنین است اشارات علمی قرآن که تراوش گونه است و هدف اصلی کلام را تشکیل نمی‌دهد.

دلایل مخالفان اعجاز علمی :

آیا تحدی و هم‌آوردی قرآن آن‌گونه که جنبه‌اعجاز بیانی را دربرمی‌گیرد، شامل جنبه علمی قرآن نیز می‌شود؟ فی‌الجمله می‌توان گفت که بی شک، تحدی قرآن این جنبه از اعجاز را مانند جنبه های دیگر در بر دارد . آیت الله معرفت در این قسمت به بیان دلایل مخالفان اعجاز علمی مثل دکتر عمر ابو حجر، ابن عطیه و صبحی صالح می‌پردازد:

۱. اعجاز قرآن مخصوص جنبه بیانی آن است، زیرا همین بُعد بود که مردم عصر نزول را وادار کرد تا بر عجز و ناتوانی خود اعتراف کنند.

۲. اشاره‌های علمی قرآن نزد مردم صدر اسلام ناشناخته‌بود و علم بشر، بعد از قرن‌ها، آن‌ها را اثبات کرده‌است.

۳. اشاره‌ای علمی قرآن در همه سوره‌ها و آیات وجود ندارد که تحدی قرآن شامل آن‌ها شود، بلکه تنها در برخی آیات و سوره‌ها وجود دارد پس بر اساس اعجاز علمی، همه سوره‌ها معجزه نیست.

۴. اگر بین کشفیات جدید و مطالب قرآن، اختلاف و تناقضی نبینیم، این مساله نشان‌دهنده این است که قرآن از سوی خدا نازل شده نه این که تحدی قرآن، این امر را هم شامل شود .

۵. هر آنچه از ناحیه خدا نازل شده معجزه نیست ، زیرا تورات و انجیل هم از سوی خدا نازل شده درحالی که معجزه قلمداد نمی‌شود.

^۱. بگو: این [قرآن] را کسی فرو فرستاده است که نهان را در آسمان و زمین می‌داند، و هماک او آمرزگار و مهربان است. فرقان/۶

پاسخ آیت الله معرفت :

آیات تحدی و مبارزه طلبی قرآن نسبت به عرب صدر اسلام در مورد اعجاز بیانی است ؛ اما تحدی قرآن، منحصر به زمان و مردم خاص نیست . بلکه برای کل بشریت در طول زمان است بنابراین معقول نیست که اعجاز آن به فصاحت و بیان منحصر باشد. چون همه مردم، عرب نیستند و همه عرب ها نهض فصیح نیستند پس باید تحدی قرآن به مجموع کتاب باشد، نه یک سوره یا آیه یا آیات که عمومیت ندارد. در این آیه: «قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً»^۱ مبارزه طلبی عام (و همه جانبه) است که متوجه همه مردم عصر نزول و سایر زمان ها است. قرآن مرحله به مرحله از محدوده زمانی عصر خویش فراتر رفته و دامنه تحدی را گسترش داده است، نه تنها عرب، بلکه تمامی بشریت را برای ابدیت به هم آوردی فرا خوانده است.

چند تذکر :

پیش از آن که نمونه هایی از این اشارات علمی ارائه گردد، ضروری است که چند تذکر داده شود:

۱. برخی را گمان بر آن است که قرآن تمامی اصول و مبانی علوم طبیعی و ریاضی و فلکی و حتی رشته های صنعتی و اکتشافات علمی و غیره را دارا می باشد و چیزی از علوم و دانش تنی ها را فروگذار نکرده است. یعنی قرآن علاوه بر کتاب تشریعی، کتاب علمی نیز به شمار می رود.^۲ برای اثبات این پندار افسانه وار، خواسته اند دلایلی از خود قوآن ارائه دهند؛ از جمله آیه « نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ »^۳.^۴ اولین سوالی که متوجه صاحبان این پندار می شود آن است که از کجا و چ گونه این همه علوم و صنایع و اکتشافات روزافزون از قرآن استنباط شده، چرا پیشینیان به آن پی نبرده و متأخرین نیز به آن توجهی ندارند؟ دیگر آن که آیات مورد استناد با مطلب مورد ادعا، بیگانه

^۱. اسراء/ ۸۸

^۲. آیت الله معرفت می گوید: اگر این گمان از جانب برخی سرشناسان مطرح نگردیده یا به آنان نسبت داده نشده بود، متعرض آن نگردیده و در صدد نقد آن بر نمی آمدم، زیرا سستی دلایل آن آشکار است.

^۳. نحل/ ۸۹.

^۴ آیات دیگویی به همین مضمون، وجود دارد از جمله : انعام / ۳۸ و انعام / ۵۹ .

است. زیرا آیه سوره نحل در رابطه با بیان فراگیر احکام شریعت است و آیه در صدد اتمام حجت بر کافران است که روز رستاخیز هر پیامبری با عنوان شاهد بر رفتار امت های خود برانگیخته می شود و پیامبر اسلام نیز شاهد بر این امت م ی- باشد، زیرا کتاب و شریعتی که به دست او فرستاده شده کامل بوده و همه چیز در آن بیان شده است . آیه سوره نحل به این معنا است که : «جای نقص و کاستی در بیان وظایف و تکالیف شرعی باقی نگذاریم، تا هدایت و رحمت و بشارتی باشد برای مسلمانان.» لذا با ملاحظه شأن نزول و مخاطبین مورد نظر آیه و نیز صدر و ذیل آیه، به خوبی روشن است که مقصود از «تبیاناً لکل شیء» همان فراگیری و جامعیت احکام است.^۱

۲. دومین نکته آن که، به کارگیری ابزار علمی برای فهم معانی قرآنی، کاری بس دشوار و ظریف است، زیرا علم بشری، حالت ثبات ندارد و با پیشرفت زمان گسترش و دگرگونی پیدا می کند و چه بسا یک فرضیه علمی و یا حتی یک نظریه علمی روزگاری حالت قطعیت به خود بگیرد ولی روز دیگر محو و نابود گردد. لذا اگر مفاهیم قرآنی را با ابزار ناپایدار علمی تفسیر و توجیه کنیم، به معانی قرآن که حالت ثبات و واقعیتی استوار دارند، تزلزل بخ شیده و آن را ناستوار می - سازیم. خلاصه، گره زدن فرآورده های دانش با قرآن، کار صحیحی به نظر نمی رسد.^۲

^۱. آیت الله معرفت، علوم قرآنی، ص ۴۱۵.

^۲. آری اگر دانشمند با ابزار علمی که در اختیار دارد و قطعیت آن برایش روشن است، توانست از برخی ابهامات قرآنی-که در همین اشاره ها نمودار است- پرده بردارد، کاری پسندیده است. مشروط بر آن که با کلمه «شاید» نظر خود را آغاز کند و بگوید: شاید-یا به احتمال قوی- مقصود آیه چنین باشد، تا اگر در آن نظریه علمی، تحولی ایجاد گردد، به قرآن صدمه ای وارد نشود، صرفاً گفته شود که تفسیر او اشتباه بوده است . آیت الله معرفت، علوم قرآنی، ص ۴۱۶.

چکیده :

۱. اعجاز علمی قرآن یکی از وجوه اعجاز شمرده شده است.
۲. مراد از اعجاز علمی، اشاره به مطلبی علمی است که قبل از نزول آیه، کسی از آن اطلاع نداشته، و دانش بشر آن روز، به آن نرسیده باشد.
۳. آغاز تفسیر علمی قرآن، از قرن چهارم و پنجم هجری در آثار ابن سینا دیده می شود. اعجاز علمی قرآن که برگرفته از تفسیر علمی است، در قرن حاضر مورد توجه قرار گرفته است.
۴. آیت الله معرفت اعجاز علمی قرآن را هدف اصلی خداوند ندانسته، بلکه آن را تراوشی از میان کلام خداوند می داند.
۵. به نظر آیت الله معرفت تحدی قرآن، یا توجه به شمول دامنه تحدی، شامل اعجاز علمی نیز می شود.
۶. برخی از دانشمندان علوم قرآنی مانند، عمر ابو حجر، صبحی صالح، ابن عطیه اعجاز علمی را نمی پذیرند و تحدی قرآن را شامل آن نمی دانند. عدم وجود جنبه علمی قرآن در همه سوره ها، ناشناخته بودن مسائل علمی قرآن برای عرب عصر نزول، از جمله دلایل آنهاست.
۷. به نظر آیت الله معرفت، آیات تحدی و مبارزه طلبی قرآن نسبت به عرب صدر اسلام، در مورد اعجاز بیانی است، اما از آنجا که تحدی قرآن منحصر به زمان و مردم خاص نیست، تحدی قرآن، شامل اعجاز علمی نیز می شود.
۸. برخلاف آیت الله معرفت، برخی آیه «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» را بیانگر این نکته می دانند که اصول همه علوم، در قرآن هست.
۹. نباید یافته های علمی بشر را بر قرآن تحمیل کرد (و آیات را با دانسته های فعلی بشر، تفسیر نمود) چون علم بشر، ثبات ندارد و چه بسا برخی نظرات علمی، دگرگون شود، در حالی که آموزه های قرآن، ثابت و غیر قابل تغییر است.